

Modernitatea tendențială¹

Constantin Schifirneț

SNSPA

Abstract: *The article analyses the concept of tendential modernity as a type of evolution of Romanian society towards principles and norms of modernity. Romania still experiences specific modernization. Unlike Western modernization, Romanian modernization began with political institutional construction and not with the building of capitalist economy. Modernity is a trend which coexists with obsolete institutional forms. Modernity penetrates slowly and with difficulty through the complicated network of socio-institutional structures of the traditional, patriarchal society. Modernity is a tendency, an ideal in the construction of a nation. It is mosaic modernity, and it is not organized in a clear, dominant form. Many elements of modernity have failed to coagulate stable modern structures in all sectors of society.*

Keywords: modernization, modernity, multiple modernities, tendential modernity, the dominant form of modernity

Cuvinte-cheie: modernizare, modernitate, multiple modernități, modernitate tendențială, forma dominantă a modernității

Introducere

Studiul analizează modernitatea societății românești pentru a evidenția particularitățile ei întruchipate de ceea ce numim modernitatea tendențială. Întâi discutăm despre conceptul de modernitate. Apoi analizăm tipurile de modernitate. În fine, abordăm modernitatea tendențială, încercând să semnalăm lipsa unei dominante clare a modernității românești.

Noua configurație geopolitică de după 1989, aderarea la UE obligă cercetătorul la cunoașterea, cu mai multă rigoare, a standardului de modernitate pe care trebuie să-l atingă România. Față de cei care susțin că România este modernă sau față de cei care cred că, de fapt, nu există o modernitate reală, încercăm să argumentăm existența unui tip de modernitate specific societății românești. Conceptul de modernitate tendențială l-am folosit în explicarea formelor fără fond:

„Găsim utilă pentru descrierea proceselor de modernizare românească noțiunea «modernitate tendențială», prin care desemnăm actul de dezvoltare în direcție inversă: de la afirmarea spiritului național și de la construcția politică spre dezvoltarea economică” (Schifirneț, 2007, 205).

Despre țările nonoccidentale se afirmă că acestea ar cunoaște faza modernității târzii. Când vorbim de modernitate târzie ne referim, de fapt, la o modernitate produsă mai târziu decât în Occident, dar o modernitate care ar urma același trend ca în Occident.

În unele studii se argumentează existența unor diferențe de modernitate în interiorul Uniunii Europene (Străth&Triandafyllidou, 2003). Tipul de dezvoltare modernă din țările vestice și nordice nu se aplică aidoma în celelalte societăți europene, care au cunoscut un alt trend istoric, și amintim aici Europa de Sud – Grecia, Spania și Portugalia –,

pentru a ne referi la țări intrate în UE înainte de 1989. În aceste țări organizarea socială impune viziuni specifice asupra managementului: „Modelele dominante anglo-saxon și protestant de management nu sunt integral adecvate în a caracteriza managementul și organizarea în țările catolice din Sudul Europei și nici în societățile postcoloniale din America Latină” (Cunha *et al.*, 2008, 6). Portugalia are autostrăzi comparabile cu cele ale Germaniei, dar social există o discrepanță între bogați și săraci după modelul sud-american. Este neîndoielnică existența mai multor tipuri de modernitate în cadrul Europei: modernitatea țărilor din Occident și nordul Europei, modernitatea țărilor din Europa de Sud, modernitatea țărilor excomuniste: „Pe anumite aspecte este mai util să facem comparații între macroregiuni socioculturale ale Uniunii [...], între benzile nordice și sudice, estice, central-estice și vestice. Astfel de grupări diferă semnificativ între ele pe resursele de capital material, dar și sub aspectul configurațiilor de modernitate individuală, de stare de spirit. România, spre exemplu, se aseamănă, foarte mult cu Bulgaria, Lituania și Letonia, sub aspectul nivelului redus de dezvoltare economică” (Sandu, 2009, 4).

Dacă țări din Europa de Est, precum România și Bulgaria, după aderarea la UE sunt considerate ca fiind periferia europeană (Gros, 2009) atunci se desprinde concluzia că țările respective nu sunt încă modernizate în aceeași măsură ca țările vestice sau din centrul Europei. Aceasta nu înseamnă că ele ar fi lipsite de orice modernitate. În acest spațiu european acționează *modernitatea tendențială*, fiindcă modernizarea nu este încheiată, decurge lent, discontinuu și inconsistent.

Procesul de modernizare a înregistrat permanent în România un deficit de dezvoltare modernă și un deficit de sincronizare, regăsite în efecte specifice perioadei premoderne, precum înapoiere, dependență economică, decalaj, dezechilibru agrar-urban, sărăcie (vezi și Love, 2002), însă analiza acestui deficit se face prin concepte și viziuni teoretice occidentale, și deși sunt contribuții

românești la studiul dezvoltării moderne – teoria formelor fără fond, neoiobăgia, sincronismul etc. –, acestea nu sunt incluse în patrimoniul conceptelor fundamentale ale modernității.

În timp, s-a constituit un corpus de concepte al teoriei despre modernizare: „modernitate”, „tradiție”, „difuziune”, „adoptare”, „adaptare”, „dezvoltare”, „subdezvoltare”, „independență”, „dependență”, „centru-periferie”, „schimb inegal”, „industrializare”, „occidentalizare”, „reformă”, „dezvoltare durabilă”, „reformă structurală”, „formă”, „fond”. Fiecare dintre acești termeni exprimă o anumită dimensiune a modernizării.

Conceptul de *modernitate*

Modernitatea, în sensul originar al termenului, a apărut în spațiul occidental și o numim modernitate clasică. Se vorbește de două concepte ale modernității. Primul este un concept eurocentric, provincial și regional. Definită ca fenomen exclusiv european, modernitatea reprezintă o emancipare prin rațiune. Al doilea concept se referă la o modernitate analizată ca proces mondial – plasarea în centrul istoriei lumii. Modernitatea Europei nu este un sistem autoreferențial independent, ci este parte a sistemului global, mai exact, centrul acestui sistem. (Dussel, 2000, 469).

Modelul teoretic al modernizării cuprinde următoarele trăsături de tip-ideal: societatea este descrisă ca un sistem social coerent în care toate componentele sale interacționează unele cu altele. Varietatea societăților se reduce la taxonomia dihotomică a societății tradiționale – societăți moderne. Modernul este definit ca organizare socială de sorginte occidentală, caracterizat prin individualism, democrație, capitalism, secularism, echilibru, stabilitate și drepturi civile. Evoluția istorică a modernității este văzută ca trecere de la societatea tradițională la cea modernă, axată pe industrializare, democrație prin lege, urbanizare, bunăstare și bogăție, știință prin

educație și instrucție (Alexander, 1994, 168-169). Această descriere exprimă, de fapt, viziunea funcționalistă asupra societății moderne. Se poate spune că societățile cu o modernitate solid structurată au vocație universalistă fiindcă urmăresc difuzarea și impunerea propriilor valori oriunde în lume.

Teoria modernizării se referă la procesul de dezvoltare din perioada revoluției industriale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea din Europa occidentală și America de Nord. Spațiul unde a reușit aplicarea întocmai a modelului occidental de modernizare și de modernitate este America de Nord fiindcă purtătorii valorilor modernității proveneau din rândul grupurilor occidentale emigrate în spațiul „lumii noi”.

În secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX, modernizarea era concepută ca proces occidental care trebuia urmat necondiționat, de orice societate, prin abandonarea propriilor tradiții culturale și asimilarea valorilor occidentale. De la sfârșitul secolului XX societățile europene au intrat într-un nou stadiu al modernității, cu accent pe reflexivitate, în vederea modernizării modernității (Vlăsceanu, 2007). În realitate, modernizarea modernității se raportează strict la tipul de societate occidentală.

Influența societăților modernizate asupra celor nonmodernizate ar fi determinat schimbările sociale într-o direcție unică fixată tocmai de modelul societății modernizate.

Modernizarea este procesul de transformări sociale într-o societate dominant agrară, în urma căreia comerțul și industria devin dominante, însă acestea se construiesc numai cu capital din țările cu o modernitate consolidată. Societatea tradițională este structural statică, iar cea modernă este dinamică și complexă. O societate tradițională este vertical organizată prin diviziunea socială ierarhică în sistem piramidal de sus în jos, iar societatea modernă este structurată cu precădere orizontal printr-o diversitate de rețele sociale.

În studiile românești despre modernizare, se neglijează mai ales ideea eficienței, profitabilității și a productivității regăsite în toate

structurile sociale din societățile moderne consolidate. Modernă este acea societate care obține profit cu mijloace bine determinate. Creșterea capacității productive a societății a determinat diversificarea activităților în toate sectoarele societății, precum și un ritm al evoluției sociale neîntâlnit până atunci în istorie. Motorul dezvoltării sociale și economice a devenit producția capitalistă, bazată pe inovație științifică și tehnologică. Noul mod de producție, cel capitalist, a dezvoltat noi instituții, concepții și conduite care au temeiul în raționalitatea socială.

Prin metodele de organizare și control, producția industrială a dus la creșterea decalajului economic și de civilizație a țărilor industriale față de țările nonindustriale. În acest fel, lumea s-a împărțit în țări moderne și țări nemoderne, primele fiind considerate superioare față de ultimele datorită productivității (Bell, 1973 ; Giddens, 1990 ; Beck, 1992 ; Eisenstadt, 2000). Această superioritate derivată din forța economică asociată cu viziunea globală asupra vieții și societății a făcut din modernitate un model de dezvoltare socială pe care trebuia să-l urmeze orice țară, folosindu-se toate mijloacele pentru expansiunea lui.

Studiul realizat pe 65 de societăți, cercetate în intervalele 1981-1984, 1990-1993 și 1995-1997, reprezentând 75% din populația lumii, World Values Surveys, a pus în evidență o masivă schimbare culturală și persistența tradițiilor culturale specifice în procesul de modernizare. Dezvoltarea economică este asociată cu schimbarea în sistemul de valori, de la norme și valori absolute către valori cum sunt raționalul, toleranța, încrederea și participarea. Bogata moștenire culturală a societății – protestantă, romano-catolică, ortodoxă, confucianistă sau comunistă – pune amprenta pe valori care durează în ciuda modernizării (Inglehart, Baker, 2000, 19). În a doua jumătate a secolului XX unele societăți nonoccidentale, de pildă cele din Asia de Est au avut remarcabile rezultate în dezvoltarea economică depășind modelul occidental. Exemplul acelor societăți asiatică este o mărturie despre relativa independență

a tradițiilor culturale față de dezvoltarea economică și se explică prin faptul că ele au un *alt tip* de cultură foarte adânc imprimat în subconștientul lor colectiv, tolerant sau compatibil însă cu valori ce promovează dezvoltarea economică și, implicit, modernizarea de tip european. În țările europene, modelul de modernitate se raportează la societăți cu un substrat al tradițiilor *comun*; de aici ideea de *model*, adică de schemă care trebuie validată de ceea ce se întâmplă în *întreaga* arie europeană.

Experiențele multiple din societățile moderne au dovedit că modernizarea este probabilistică, nu deterministică. Dezvoltarea economică tinde să transforme o societate într-o direcție predictibilă, dar procesul și calea de parcurs nu sunt inevitabile. Mulți factori sunt implicați în dezvoltarea modernă a unei societăți. Pentru a menționa doar o parte dintre aceste determinisme multiple, amintim că evoluția economică este adesea asociată cu schimbări importante în valorile și credințele dominante ale unei societăți (Inglehart&Baker, 2000, 49).

Tipuri de modernitate

Cele mai multe dintre paradigmele sociologice actuale de referință se concentrează pe modele explicative privind modernitatea în spațiul occidental. Habermas, Giddens, Beck, Bauman, creatorii unora dintre aceste modele – modernitatea reflexivă, a doua modernitate, modernitatea lichidă –, conturează trendul unei logici a modernității occidentale. Giddens o spune foarte clar, anume că analiza asupra modernității se referă la transformările instituționale care își au originea în Occident (Giddens, 1990). Dezvoltarea modernității se distinge prin state naționale și producția capitalistă sistematică, ambele având rădăcinile în particularitățile istoriei europene.

Nu este întâmplător faptul că paradigmele amintite nu fac referiri la modernitatea din alte zone europene – central și estice. Tipurile

de modernitate secundară, reflexivă, lichidă, a doua modernitate, modernitatea alternativă, toate pornesc din viziunea occidentală-centristă asupra evoluției societății moderne. Ele dezvoltă idei din modelul clasic al evoluționismului sociologic reprezentat de H. Spencer, K. Marx, E. Durkheim, Max Weber.

Stăruim, în continuare, asupra unor tipuri de modernitate pentru a observa care din trăsăturile lor pot fi relevate în spațiul românesc.

Modernitatea reflexivă

Acest tip de modernitate a fost studiat de Anthony Giddens (1990, 1991) și Ulrich Beck (1992). În a doua jumătate a secolului XX a avut loc o tranziție de la prima modernitate la a doua modernitate. Prima modernitate a fost o modernitate națională. În schimb, cea de-a doua este una transnațională și cosmopolită. Modernizarea reflexivă se referă la modernizarea societății moderne: „Când modernizarea atinge un anumit stadiu se radicalizează ea însăși. Începe să transforme, pentru a doua oară, nu numai instituțiile fundamentale ci și principiile societății înseși” (Beck *et al.*, 2003, 1). Reflexivitatea este un concept asociat raționalității, dar și unei viziuni asupra acțiunii orientate către schimbare. Tendința dominantă a modernității occidentale este tranziția de la societatea modernă spre cea a modernității reflexive (Vlăsceanu, 2007, 81). Este vorba de o nouă schimbare istorică, anume nu de la premodern la modern, ci de la modern la un alt tip de modern. În acest context, cadrul de referință nu mai este cel al sociologiei clasice, anume societatea premodernă, ci societatea modernă care trece la o altă modernitate.

Teza principală a lui Beck este că trăim într-o societate modernă mai puțin riguroasă, o societate în care are loc schimbarea modernității înseși. Modernitatea a devenit problematică în chiar spațiul în care ea a apărut, în Occident: „Așa cum modernizarea a dizolvat structurile societății feudale în secolul al XIX-lea și a produs societatea industrială, modernizarea de astăzi dizolvă societatea

industrială și o altă modernitate este pe cale să apară” (Beck, 1992, 10). A doua modernitate sau modernitatea reflexivă este renașterea modernității într-o societate a riscului incapabilă de a controla incertitudinile și de aceea politica, știința, religia sunt componente ale riscului într-o societate și nu soluția pentru înlăturarea primejdiilor, așa cum ele pretind.

Modernitatea lichidă

Acest tip de modernitate se caracterizează prin intensitatea sentimentului de incertitudine în societatea actuală, în care soliditatea lucrurilor și legăturilor umane sunt amenințate. Ea este o continuare haotică a modernității. Două trăsături disting modernitatea lichidă : 1. declinul rapid al iluziei moderne timpurii că există o stare de perfecțiune care poate fi atinsă într-o societate mai bună ; 2. dereglularizarea și privatizarea sarcinilor și obligațiilor modernizate. Ceea ce era considerat o muncă de realizat prin rațiunea umană a fost fragmentat și lăsat în grija indivizilor și a resurselor administrate individual. Nu a fost abandonată ideea de progres prin acțiunea legislativă a societății, dar accentul cade pe autoafirmarea individului (Bauman, 2000, 31). Modernitatea lichidă înseamnă eliberarea inițiativei individuale de constrângerile familiei, de obligațiile casnice și de rețeaua densă de obligații morale.

Modernități multiple

Evoluția și dispersarea modernității pe întreg arealul mondial au dovedit, în timp, limitele modelului unic de dezvoltare modernă. După cum scrie Habermas, modernizarea produce un mănunchi de procese cumulative care se susțin reciproc : „Teoria modernizării transformă conceptul weberian de «modernitate» într-o abstracțiune plină de consecințe. Ea îndepărtează modernitatea de originile ei modern-europene și o stilizează într-un model, neutru din punct de vedere spațio-temporal, al procesului de dezvoltare în general” (Habermas, 2000, 20).

S-a afirmat ideea modernității sau modernităților alternative ca replică la tendința de a vedea modernitatea ca uniformă (Delanty, 2003). Alți autori vorbesc de modernități multiple (Eisenstadt, 2000 ; Lee, 2008). Una din cele mai importante implicații ale termenului „modernități multiple” este că modernitatea și occidentalizarea nu sunt identice. Deși nu mai sunt considerate ca unicele modernități autentice, modelele occidentale de modernitate se bucură de prioritate istorică și continuă să fie un puternic punct de referință pentru toate societățile (Eisenstadt, 2000, 3). Cu toate acestea, s-a admis pluralismul modernităților și, astfel, alături de modernitatea europeană clasică, ființează astăzi modernitatea est-europeană, modernitatea latino-americană, modernitatea asiatică, modernitatea islamică, modernitatea africană etc.

De pildă, pentru America Latină se discută despre trei faze ale modernității. Prima fază – liberală – s-a dezvoltat în Europa și America de Nord a fost și mult mai restrictivă în America Latină din cauza preeminenței puterii proprietarilor de pământ. A doua fază a fost organizată, prin corporatism, de către stat. A treia fază, cea actuală, este stadiul unei mai mari complexități și a pluralismului vieții sociale, și ea ar fi particulară pentru America Latină contemporană (Domingues, 2009, 126).

În același sens, se discută despre necesitatea unei modernități reconceptualizate, numită modernitate globală (Dirlik, 2003, 276). Modernitatea globală a apărut ca alternativă la modernizarea eurocentrică, în efortul de a depăși eurocentrismul și de a evidenția varietatea de experiențe și moșteniri culturale.

Modernitate tendențială

Dezvoltarea modernă a societății românești a fost și este studiată după paradigma organicismului sociologic care o concepe ca proces de trecere de la societatea premodernă la una modernă. Dacă nașterea modernității clasice este consecința schimbărilor radicale

derivate de procesele de industrializare, raționalizare, constituirea statului național, diferențierea între sfera publică și sfera privată (Marx, Weber, Habermas, Giddens), atunci este limpede că modernitatea românească a avut o altă evoluție decât cea clasică.

Față de toate tipurile de modernitate amintite, societatea românească cunoaște o modernitate proprie pe care o numim modernitatea tendențială. Aceasta se referă la acțiunile și ideile despre modernizare derulate în societatea românească, acțiuni și idei care însă rămân *parțiale și nefinalizate*, iar modernitatea este mai mult o aspirație, un țel de atins, dar niciodată pe deplin realizat. Modernitatea tendențială este o modernitate provocată, rezultat al unei modernizări în ariergardă și nu al uneia în avangardă. Ideea de modernitate tendențială presupune mai mult o separare între idei sau proiecte și acțiuni sau politici. În acest caz ideile sunt finalizate, dar nu și acțiunile aferente ideilor.

Se cuvine să lămurim termenul de tendință. Termenul de modernitate tendențială suferă de o anumită ambiguitate din cauza atributului „tendențială”. Să spunem că termenul „tendențială” nu este inclus în DEX, așa cum el este în Dictionnaire Larousse Français sau Oxford English Dictionary, dar este folosit de specialiști din domenii variate. Amintim de utilizarea conceptului de tendință în lucrări de sociologie în explicarea crizei sociale prin tendințe seculare (Wallerstein, 1992) și prin evoluția tendențială (Vlăsceanu, 2007).

Tendința reprezintă o evoluție a procesului de modernizare, evoluție determinată de factori și contexte interne și externe ale societății românești. Acțiunea acestor factori și contexte este adesea contradictorie, iar intensitatea influenței lor poate fi diferită. Temporal, evoluția tendențială nu este certă și univocă, ci una probabilistică. Modernitatea, fiind starea tendențială a societății, nu se instituie ca o certitudine la toate palierele organismului social fiindcă ea este inconsistentă și se manifestă inegal pe diferite domenii. Dacă teoria modernității clasice apreciază modernitatea drept un proces inevitabil rezultat din evoluția organică, prestabilită

a societății, în viziunea noastră modernitatea se afirmă ca o transformare tendențială, ca un rezultat al interacțiunilor dintre factorii și contextele interne și externe ale unei societății.

Precizez că „tendință” și „tendențială” nu sunt sinonime, deși pot fi înțelese în accepțiunea de orientare majoritară către o opțiune din mai multe posibile. Trebuie separată „tendință” de „tendențială”. Tendința exprimă trendul, o direcție de dezvoltare dacă nu chiar inevitabilă, oricum fermă; Tendențială semnifică neîmplinirea, amânarea, zigzagarea tendinței.

Conceptul de modernitate tendențială nu se referă la dimensiunea sa statistică, ci la faptul că modernitatea românească este inconsistentă și lentă. Din cauza insuficienței sau inexistenței resurselor de modernizare în interior (resurse ideologice, economice, administrative, financiare etc.), modernitatea tendențială este o formă asimptotică de modernizare, care niciodată nu ajunge la specificațiile modernității, oricât de mult ar părea că se apropie. În afara modernității occidentale, toate celelalte modernități sunt tendențiale.

Există un determinism social tendențial în societăți unde trecerea de la societate rurală la societate modernă este tendențială. Avem în vedere afirmarea tendențială a modernității și nu sensul ascuns al modernității. Modernitatea este numai tendențială și proiectivă, ea reflectă calea de modernizare ce urmează a se împlini. Modernitatea tendențială se caracterizează prin ambiguitate, contraste, contradicții și paradox, trăsături regăsite și în alte societăți, de pildă în India (Pick and Dayaram, 2006).

Este adevărat că modernitatea tendențială este contemporană cu modernitatea reflexivă, aceasta din urmă fiind convergentă în unele privințe cu aceea din Europa dezvoltată, însă divergentă și particulară în alte privințe (Vlăsceanu, 2007, 99), dar tocmai aici este diferența. Modernitatea românească este predominant tendențială, deoarece are prea multe particularități și mult mai puține convergențe

cu modernitatea occidentală contemporană. Societatea românească nu se confruntă doar cu un proces de trecere de la o modernitate la alta (industrial-postindustrial), ci mai are încă de parcurs trecerea de la premodern la modern, în paralel cu trecerea de la industrial la postindustrial.

Modernizarea produce sau ar trebui să producă dezintegrarea societăților tradiționale, ceea ce s-a întâmplat în spațiul occidental, dar nu cu aceeași radicalitate și profunzime în alte societăți unde ea a fost preponderent un solvent al vechilor rânduieli și, în mică măsură, un act de construcție a modernității. Elocvent pentru teza noastră rămâne exemplul globalizării ca proces de interdependență a tuturor națiunilor. Această interdependență scoate în relief prezența modernității peste tot, însă nu ca unicitate a unui model aplicat ca atare în orice loc, ci ca o diversitate de modernități.

Procese de modernizare interne s-au orientat, la începutul fiecărei etape de tranziție, de la regimurile vechi la cele noi, către edificarea unui organism politico-juridic democratic și modern prin schimbarea profundă a vechilor instituții, numai că acțiunile concrete de modernizare s-au realizat, din diferite cauze, prin adoptarea legilor și imitarea instituțiilor occidentale, în lipsa unui proiect de cunoaștere și evaluare critică a situațiilor specifice din societatea românească.

Modernitatea tendențială derivă din influența modernității doar asupra unor categorii sociale, identificată în comportamente și atitudini moderne, însă cu efecte nesemnificative pentru restul societății. După cum se scrie în studii despre modernizare (Balandier 1985, 137), într-o societate nu toate componentele ei evoluează spre modernitate în același ritm. Unele grupuri sociale acceptă cu ușurință schimbarea, altele, dimpotrivă, refuză schimbarea. Prin urmare, modernitatea tendențială marchează schimbări numai în anumite straturi ale societății, fiind susținută și promovată de acele grupuri preocupate numai de condiția lor socială și economică, interesate de schimbare socială cu profit real pentru ele.

Deși de aproape 150 de ani românii cunosc modernitatea, mai ales în ce privește edificarea sistemului instituțional politic și juridic, ea nu a pătruns în societatea românească profundă, în toate componentele vieții sociale. În spațiul românesc, modernitatea se afirmă ca o *tendență*. Inițial, modernitatea a fost importată pentru că răspundea unor trebuințe ale unor grupuri. Lipsa ei de organicitate rezultă din rezistența vechilor structuri sociale și forme instituționale. Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. Ea este o modernitate mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară, inexistentă la nivel de proiect de modernizare. Problema de fond este că demararea modernității în Occident nu s-a produs ca urmare a unui proiect politic, de tipul „vrem să ne modernizăm”, ci prin evoluțiile economice, social-istorice și culturale. În societățile nonoccidentale, tipul de modernitate occidentală nu poate fi reprodus, și astfel proiectul politic de modernizare devine inevitabil.

Românii sunt modelați de propria lor istorie și lume socială care continuă să perpetueze mentalități și conduite care nu sunt compatibile cu tipul de cultură al modernității europene. Modernitatea tendențială exprimă destul de exact dualitatea gândirii și acțiunii indivizilor. Ea are loc printr-o schimbare de sus, prin instituții, de minoritatea educată în spiritul modernității, către o majoritate indiferentă sau ostilă schimbării întrucât conduita și valorile moderne nu sunt intrinseci modului de viață al fiecărui individ și grup social. Sunt și situații de modernizare declanșată de la baza societății, de pildă migrația în străinătate, predominant în Europa, un factor nestatal de modernizare a societății românești. Pentru prima dată în istoria lor, toți românii au libertatea de a se deplasa liber în spațiul european, ceea ce are drept efect o profundă revoluție în gândirea și conduita cotidiană. Un alt exemplu, creșterea nivelului de educație din perioada comunistă a fost un puternic factor de modernizare latentă, cu contribuția

statului, dar și cu participarea masivă a populației.

Modernitatea există și nu poate fi negată întrucât societatea românească cunoaște astăzi efectele modernizării: urbanizarea, industrializarea, alfabetizarea, creșterea nivelului de educație, democratizarea relațiilor dintre oameni, flexibilitatea raporturilor dintre grupurile sociale. Nu modernitatea românească poate fi pusă la îndoială, ci capacitatea de a contura mai precis nivelul nostru de modernitate. Proiectul ei este ambiguu, neunitar, însoțit de numeroase compromisuri (Jucan, 2004, 8). Am spune că, din această cauză, în România avem modernitate, dar nu avem omul modern decât într-o anumită pondere din populația urbană cu studii superioare. Toate anomaliiile, contradicțiile, discrepanțele apărute în procesul de modernizare sunt, de fapt, fenomene caracteristice noului trend de dezvoltare capitalistă, care a fost însă doar parțială și nu deplină, un capitalism tendențial sau un capitalism parțial, lipsit de mecanismele economiei capitaliste, de performanță și rentabilitate.

Cauze și premise ale modernității tendențiale

Modernitatea tendențială ființează datorită faptului că modernizarea românească nu a avut ca bază o societate civilă cu forță reală de acțiune. Modernizarea țărilor occidentale a fost un proces istoric îndelungat de construcție instituțională și de activitate în spațiul public, proces asumat de principalii actori ai societății. Modernitatea există în structurile sociale, culturale și instituționale de la baza societății. Aici majoritatea – clasa de mijloc – a impulsionat dezvoltarea modernă cu toate efectele ei în toate sectoarele societății. Dacă în Occident revoluția economică în cursul Evului Mediu european târziu a dus la apariția societății civile (Habermas, 2005, 48), element-cheie în susținerea libertăților sociale și individuale, în spațiul românesc a lipsit acest factor fundamental al evoluției modernității. Nu a existat un public educat

care să dezbate în mod rațional idei despre dezvoltarea societății, să exercite critica împotriva puterii autorității în spațiul de exprimare a opiniei publice: saloane, cafenele, săli de concert, teatre și expoziții de artă etc. Sfera publică ar trebui să fie spațiul intermediar de negociere și de dialog între societatea civilă și autorități, ca loc de dezbateri și de reflecție colectivă.

S-a spus că normele și rețelele de solidaritate civică, organizare, participare civică sunt o condiție a modernizării socioeconomice (Putnam, 1993). Exemplul Italiei este semnificativ. În Nordul Italiei s-a dezvoltat un sistem instituțional datorită unor organizații formale și informale care au susținut implicarea indivizilor în comunitate. În Sudul Italiei acest tip de organizații civice lipsește, ceea ce explică ineficiența instituțiilor politice.

Românii au evoluat în alt spațiu cultural cu alte reguli economice și sociale în raport cu nordul și vestul Europei. În schimb, modernizarea României este caz particular al modernizării societăților periferice din spațiul european. Dacă în Occident au existat centre unde ideile moderne puteau germina și se puteau dezvolta în plenitudinea lor, idei care apoi au fost universalizate, în Estul Europei pregnantă a fost dependența de spațiul imperial, potrivit acceptării alternativelor de putere și influență.

Dezbaterele și deliberările din spațiul public românesc au avut și au ca referențial civilizația și cultura apuseană. Proiectele, strategiile și soluțiile ce ar trebui să susțină procesul de modernizare sunt raportate la principii și norme europene, ceea ce, în principiu, este oportun numai dacă ele ar face obiectul unei dezbateri critice și raționale din partea societății civile. Or, aceasta, de multe ori, se prezintă ca un *alter ego* al societății civile din alte culturi. Inexistența unei societăți civile consistente în România este cauzată, în bună parte, de exacerbara individualismului în locul unei acțiuni solidare de reconstrucție a spațiului public în care să coexiste toate componentele societății.

Modul specific de constituire a capitalismului românesc este o altă cauză a modernității

tendențiale. Chestiunea fundamentală vizează căile de construire a sistemului de producție capitalist într-o societate cu un alt tip de cultură și mentalitate decât Occidentul, de unde este preluat noul mod de producție.

În procesul de modernizare, societatea românească a cunoscut fenomenul formelor fără fond determinat de transplantarea de instituții capitaliste într-un context intern tradițional, patriarhal și rural (Schifirneț, 2007). Majoritatea doctrinelor sociologice românești au argumentat modernizarea României în relație directă și necesară cu dezvoltarea capitalistă (Larionescu, 2004).

În România capitalismul s-a născut la intersecția dintre aspirația unor grupuri de a se adapta spiritului modern și tendințele expansioniste ale capitalismului occidental. Capitalismul ca sistem social a fost adoptat din rațiuni geopolitice și de strategie națională, modernizarea fiind calea fundamentală de desprindere de influența otomană și cea rusească, însă transformările capitaliste au avut loc în lipsa unei tradiții economice capitaliste și a unei clase de mijloc puternice, în stare a domina spațiul public.

După o întrerupere de aproape o jumătate de secol, societatea românească a revenit la modelul capitalist de producție. Noul capitalism românesc este inventat, fiindcă el nu a apărut ca urmare a unei evoluții economice și sociale de-a lungul unei perioade istorice, ci este proiectat după regulile și normele europene.

Tranziția de la proprietatea colectivă la proprietatea privată s-a făcut prin aplicarea de legi juridice, deci pe cale strict rațională, din considerente strict politice și în mică măsură în temeiul legilor sociale și prin mijloace economice. Capitalismul românesc din secolul XXI are un caracter artificial mai pronunțat decât capitalismul românesc din secolul al XIX-lea, acesta din urmă fiind produs de proprietari, care au făcut doar tranziția de la un tip de proprietate privată la alt tip de proprietate privată. În perioada post-comunistă, capitalismul s-a impus prin privatizare reglementată juridic, și astfel proprietatea a ajuns în mâinile unor persoane

sau grupuri autohtone lipsite de competențele necesare în noua poziție socială. Ceea ce este specific noului capitalism românesc rămâne lipsa de capital (Pasti, 2006, 318). În România există un capitalism în formare, cu două tipuri de capitaliști: cei care au făcut afaceri prin eforturi proprii și cei care au profitat de poziția lor în perioada de dinainte de 1989 și au reușit să acapareze o parte din averea statului, deși nu erau calificați pentru ocuparea noului status social și economic.

Modernitatea tendențială nu este specifică doar societății românești, ci ea există în acele societăți care evită sau amână asumarea riscurilor generate de capitalism. După cum rezultă din cercetarea realizată de The Gallup Organization Romania, valorile specifice sistemului capitalist: proprietate privată, competiție, liberă inițiativă, deși predominante la nivelul populației pe ansamblu, coexistă cu convingeri puternice despre intervenția statului în economie și cu un nivel foarte ridicat de aversiune față de riscuri (The Gallup Organization Romania, 2006).

Diferențele capitalismului românesc față de cel occidental țin de faptul că în România nu a existat după 1989 și nu există nici în prezent egalitate de șanse. Oamenii de afaceri, în special, vorbesc despre o criză morală a societății românești, fiindcă valorile și legile în România nu sunt respectate, fapt ce ne deosebește foarte mult de societățile capitaliste. Criza morală se datorează scoaterii României, după al doilea război mondial, din albia evoluției ei organice, prin schimbarea formei de proprietate, care a dus la alterarea concepției despre – și a atitudinii față de – muncă (Geană, 2000).

Aceeași cercetare amintită mai sus evidențiază discrepanțe mari între convingerile regăsite la nivelul populației și cele ale elitei politice. În cea mai mare parte a lor, elitele consideră că în România există o formă incipientă de capitalism. În proporții mult mai mari decât celelalte grupuri sociale, elita politică susține valorile capitalismului, ceea ce conduce la concluzia că o parte semnificativă a populației nu aderă la ideologiile promovate de actualele partide politice din

România. Este un argument indiscutabil al modernizării capitaliste de sus, expresie clară a modernității tendențiale, pusă în relief de datele cercetării. În viziunea unei bune părți a eșantionului există o atitudine ostilă față de bogați. Săracii sunt săraci pentru că bogații și cei care au putere îi țin în sărăcie – sunt de părere 60% din lotul cercetat, ponderea fiind mai mare (65%) la respondenții din orașe sub 100.000 de locuitori. Doar 29% dintre subiecți consideră că săracii sunt săraci pentru că nu se străduiesc suficient să progreseze, ponderea fiind mai mare (49%) la respondenții cu studii superioare. 57% dintre respondenți cred că în cele mai multe cazuri te poți îmbogăți doar dacă ai noroc și dai o lovitură, iar 35% că în cele mai multe cazuri te poți îmbogăți doar dacă ai calitate și muncești cu perseverență, ponderea fiind mai mare la respondenții cu studii superioare (52%) sau la cei din Moldova (46%). 66% dintre respondenți cred că proprietatea de stat asupra sectoarelor strategice din economie este o idee bună, cu o pondere mai ridicată la respondenții cu studii superioare (74%), la cei care un venit mai mare de 400 roni (74%), la cei din Moldova (73%). 57% apreciază că proprietatea privată este la fel de importantă ca și libertatea, cu o pondere mai mare la persoanele cu studii superioare (77%), la subiecții din București (67%) (The Gallup Organization Romania, 2006).

O altă cauză a modernității tendențiale este deficitul democratic concretizat în inerția populației românești, care nu a renunțat, încă, la acea mentalitate de asistat din partea statului sau a grupurilor de putere. Statul a reușit doar să construiască bazele unei democrații tendențiale, formale și politicianiste. Modernitatea tendențială este o modernitate acceptată de societatea legală; formal, ea cuprinde direcția către democratizare, însă acțiunea factorilor de modernizare este mereu frânată sau chiar împiedicată de împrejurările vechi, cu mai multă stabilitate și influență mai puternică asupra societății reale.

Politicile publice, precum și legislația pun accent pe reglementări care au în vedere strategii economice și politice și, neglijabil,

strategii pentru societate. S-a pornit de la premisa că societatea se dezvoltă doar dacă politicul și economicul sunt reglementate, fără a se lua în seamă că ambele sectoare pot evolua autonom de societate, aceasta fiind doar o masă de consum sau de manevră în susținerea unor interese economice și politice. S-a urmărit continuu adoptarea de politici macroeconomice, fără a se construi temeinic cadrul instituțional de gestionare a acestor politici.

În societățile cu modernitate tendențială are loc fenomenul supraîncărcării justiției. Aceasta este văzută ca o soluție miracol, de salvare, dar se neglijează faptul că orice instituție din orice societate acționează într-un context social și istoric. Justiția este o oglindă a societății și ea are conduita de adaptare la normele sociale. Prin acțiunile ei, justiția este generatoare de modernitate tendențială și, în același timp, este o consecință a acesteia.

Particularitățile modernizării tendențiale sunt conferite și de tendința de evaluare a oricărei activități interne prin criteriul comparației cu exteriorul, ceea ce exprimă o dovadă de neputință și de superficialitate. Schimbările necesare în societate se produc cu precădere la presiunea unor state sau a Uniunii Europene. Deși sunt membri ai UE, românii percep instituțiile europene mai mult ca factori de constrângere care administrează o realitate exterioară spațiului românesc. Corelat acestei explicații este excesul de imitație. Modernitatea tendențială se afirmă în contextul preluării, fără spirit critic, a unor modele de dezvoltare din alte societăți. Un exemplu îl constituie strategia guvernamentală privind minerii disponibilizată în anii '90, îndemnați să facă afaceri, ei neavând nicio calificare pentru noua poziție conferită. Afacerea este o activitate capitalistă, iar minerii trebuiau să se transforme peste noapte în capitaliști, într-o societate, ea însăși nepregătită pentru inițierea și administrarea afacerilor.

Permanent, elitele politice românești s-au confruntat cu provocări ale modelelor de dezvoltare, dar ele au tins mereu spre modelul occidental. S-a încetățenit în mentalul colectiv

expresia „a ajunge din urmă”, asociată necondiționat cu modernizarea. Țara rămasă în urmă este aidoma unui alergător prins într-o cursă infernală ca și cum modernitatea ar fi o cale de a depăși pe alții sau pe tine însuși într-o competiție invizibilă. Dezvoltarea unei societăți nu poate fi efectul unei competiții care obligă la o evoluție neorganică (Geană, 2000), ci ea este consecința unui proiect conturat din nevoile interne de modernizare.

Modernitatea tendențială este un efect direct al managementului social inadecvat. Lipsesc competențele manageriale pentru o modernitate orientată spre viitor. O trăsătură des întâlnită rămâne lipsa rigorii instituționale însoțită de instabilitatea instituțională și lipsa unor reglementări instituționale clare. De aici rezultă sentimentul de neîncredere între agenții și actorii sociali, atitudinea dominantă fiind suspiciunea generală față de acțiunile, ideile și eficiența acțiunilor indivizilor sau grupurilor active, dinamice și performante. La aceasta se adaugă frustrările derivate din neputința de a accede la anumite poziții sociale. Sistemul politic a fost și este privit de opinia publică responsabil pentru ineficiența funcționării instituțiilor, ca un factor al unei tranziții pline de eșecuri (Zamfir, 2004). Antreprenoriatul românesc imită managementul occidental, mai puțin una din componentele acestuia, promovarea riscului asumat.

Atitudinea față de moștenirea trecutului explică modernitatea tendențială. Vechiul ethos, normele și idealurile morale specifice epocilor trecute au o influență puternică asupra modernității. De altfel, se admite rolul jucat de moștenirea trecutului, afirmându-se, de pildă, că experiențele precomuniste au influențat evoluția regimului politic din fiecare țară comunistă (Kitschelt, 1995).

Românii au avut de suportat consecințele propriilor moșteniri istorice din cauza multiplelor tranziții: moștenirea otomană, moștenirea fanariotă, moștenirea pașoptistă, moștenirea din cele două principate după Unirea din 1859, moștenirea celor patru civilizații ale provinciilor ce au fost integrate, prin Unirea din 1918, în statul român, moștenirea interbelică în perioada comunistă, moștenirea

comunistă după 1989. Remarcăm tot ca o moștenire istorică fragilitatea vieții politice și a regimului democrației parlamentare, civismul scăzut al unei întinse părți a populației, constrângerile interne și externe cărora societatea și liderii ei trebuie să le găsească soluții.

Trăsături ale modernității tendențiale

Este deja un lucru comun că modernizarea unei societăți nu este posibilă fără elitele modernizatoare. Elitele românești au acționat ca statul să fie factorul fundamental de construire a națiunii. Din cauza succesiunii rapide de tranziții, elitele românești au fost nevoite, permanent, să creeze alternative la vechile ideologii și regimuri politice. În loc să construiască preluând direcții viabile din epocile precedente, ele au criticat și au demolat tot ce a fost înaintea lor, cheltuind multă energie în acest sens. Ele nu au reușit să coaguleze „dominanta modernizării”, și de aceea, societatea românească este alcătuită din prea multe centre, fără un concept strategic de la care să plece și la care să se întoarcă toate proiectele modernizării.

Deși elitele dispun de un nivel înalt de competențe, performanțele lor intelectuale și sociale nu au însă un prea mare efect asupra societății românești profunde. Poate acesta este motivul discrepanței între orientările civice ale elitei și indiferența majorității față de problemele civice. Majoritatea populației continuă să trăiască după alte standarde decât acele norme moderne și promoderne ale elitelor afirmate de multe ori doar declarativ, fiindcă în practică înseși elitele acționează după principii nonmoderne. O bună parte din români au revenit, astăzi, la moduri de viață antebelice și au ajuns la un nivel de viață mai scăzut decât cel din perioada comunistă. Modernizarea economică și instituțională, vizibilă în conduita și mentalitatea unor reprezentanți ai elitelor, nu s-a repercutat profund în structurile societății, predominant

rurale, rămasă în continuare sub semnul sărăciei, al sistemului de relații de status, al conduitei de supraviețuire și nu al performanței, riscului și competiției capitaliste. Lipsa de comunicare și solidaritatea reală între toate segmentele societății, între elite și populație sunt o dovadă a modernității tendențiale.

Sistemul axiologic este încă dominat de tranziția de la valorile tradiționale la cele moderne. Cercetările (Inglehart, 2000, 222) arată că ambele tipuri de valori sunt modulate de nivelul scăzut al dezvoltării economice. Valorile postmoderne sunt valori postmaterialiste și dau prioritate protecției mediului și problemelor culturale. Or, în societatea românească tocmai aceste valori lipsesc. Perioada postdecembristă se caracterizează printr-o agresiune asupra mediului de o intensitate fără precedent în istoria țării. Cât privește valorile culturale, acestea nu au prioritate în spațiul public. La acestea se adaugă confuzionismul axiologic cauzat de inconsistența structurilor moderne.

Factorul fundamental cu influență directă asupra modernității noastre îl constituie perpetuarea în timp a civilizației și culturii rurale rezistentă la valorile moderne solvente, dar și față de modalitățile de modernizare, opuse spiritului comunitar al satului. Modernitatea tendențială este asociată chestiunii dominante a epocii românești moderne – problema agrară. După cum am afirmat deja, timp de două sute de ani s-a amânat luarea unor decizii clare în ce privește agricultura și satul. România a cunoscut transformări moderne, unele substanțiale, dar ele nu au atins decât în mică măsură comunitatea rurală. Aceasta se explică prin faptul că nu au fost acceptate „exproprierea țăranilor și transformarea lor în proletari agricoli” (Georgescu, 1992, 143). Modernizarea s-a făcut numai în beneficiul real al unui grup minoritar, iar restul populației, predominant rurală, a trebuit să suporte costurile exorbitante de întreținere a unor instituții care nu contribuiau la modernizarea în beneficiul satului. „Talpa țării”, adică țărănimea, baza societății era exclusă din proiectele de modernizare, ea continuând să

muncească și să trăiască într-o lume premodernă, patriarhală, fiind departe de poziția de producător de consumator al produselor capitaliste. Ea oferea, în schimb, munca sa din care se obțineau veniturile necesare consumului grupurilor beneficiare ale dezvoltării moderne.

Caracteristicile modernității tendențiale sunt decalajele de dezvoltare între zonele istorice, dar și în interiorul aceleiași zone, între urban și rural, între orașele mari și orașele mici. România a căutat să recupereze decalajul de dezvoltare economică, mai ales în plan industrial. După industrializarea accelerată, prioritar energofagă și uzată moral tehnologic din timpul comunismului, România a fost nevoită să adopte rapid programul de dezindustrializare, lăsând loc unităților comerciale. În ce privește mediul rural, este asociat cu „un risc de subdezvoltare durabilă, bine instalată” (Bădescu, 2004, 112).

Modernitatea tendențială exprimă diferența și tensiunea dintre două modele de civilizație, una europeană, cea către care dorim să ne îndreptăm, și cea țărănească, care s-a sublimat vreme de milenii în inconștientul nostru colectiv. Dacă solidaritatea mecanică este mecanismul de funcționare a societății tradiționale, iar solidaritatea organică în societatea modernă, în modernitatea tendențială cele două tipuri de solidaritate conviețuiesc și au o relevanță egală în rural și în urban, cu intensitate specifică.

În satul contemporan, cauza esențială a deficitului de modernitate stă în renunțarea la marea proprietate agricolă, creată forțat prin colectivizarea agriculturii, și revenirea la proprietatea individuală, care, paradoxal, este generatoare de tensiuni și deformări, de subdezvoltare și sărăcire. În prezent, satul cunoaște o anumită modernizare datorată migranților, persoane care își construiesc case cu o arhitectură contrastantă cu aceea a stilului rural tradițional, dotate cu cele mai noi instalații, termopane, garduri forjate, curți pavate, gazon, băi, aparatură electronică modernă, inclusiv computere conectate la Internet. Aceste case sunt locuite temporar, și din această cauză nu se poate susține că

deținătorii lor aduc cu ei elemente reale de modernitate. Am spune că este o modernitate în adormire.

Studiile despre mediul rural (Manoleli *et al*, 2004) evidențiază infrastructura specifică a gospodăriilor sătești bazată pe o dotare rudimentară de tip patriarhal. De pildă, numai 11,2% din populația rurală beneficiază de servicii de canalizare publică, față de 86% din populația urbană. Rețeaua unităților bancare din mediul rural românesc este foarte slab dezvoltată și în general neadaptată condițiilor specifice acestuia. Majoritatea agricultorilor nu dispun de posibilități de garantare sau de sume în avans, cei mai mulți dintre aceștia neîndeplinind criteriile de eligibilitate promovate în prezent de bănci. Există un nivel redus al valorii investițiilor în zonele rurale.

Gradul scăzut de competitivitate al produselor agricole prelucrate a transformat piața României într-o importantă piață de desfacere pentru produsele agroalimentare din import. În schimb, exportul românesc este dominat de materii prime agricole și produse cu grad scăzut de prelucrare, fiind, din acest unghi, expresia unei țări emina-mente agrară.

Dimensiunile reduse ale exploatațiilor agricole, caracterul comercial restrâns al producției agricole în cazul celei mai mari părți a gospodăriilor agricole individuale, prețurile relativ mici ale produselor agricole au consecințe directe asupra veniturilor agricultorilor.

Dezvoltarea insuficientă a economiei rurale neagricole și lipsa unor alternative de ocupare și venit pentru populația agricolă au efecte puternice asupra evoluției moderne a satului: migrația tinerilor din mediul rural în căutarea unor surse de venit și de ocupare; tendința de reducere a ratei de activitate specifice populației din mediul rural; nivelul ridicat și cu tendință de creștere al ratei de dependență economică; nivelul scăzut al ratei de ocupare a populației rurale; orientarea unei părți însemnate din populația ocupată spre activități agricole; numărul redus de persoane ocupate în sectoarele neagricole ce revin la 1.000 de persoane ocupate în agricultură;

ponderea scăzută a persoanelor care au garanția obținerii unui venit sigur lunar; ponderea ridicată a populației ocupate în gospodăriile proprii; mai mult de jumătate din numărul total al gospodăriilor din mediul rural fie nu au în componența lor nicio persoană activă, fie au doar o singură persoană activă (Manoleli *et al*, 2004). Toate aceste efecte acționează în direcția ființării modernității tendențiale, fiindcă, mai ales în cea mai parte a mediului rural, modernitatea este doar o aspirație, greu de atins cu mijloacele și posibilitățile sale precare.

Statul producător de modernitate

Așa cum am afirmat mai sus, evoluția modernă a românilor s-a concretizat, în principal, în construcția instituțională politică, și nu în edificarea cadrului economic, deoarece particularitățile de evoluție istorică nu permiteau o dezvoltare economică de tip capitalist. Într-adevăr, în România modernizarea a fost prioritar politică și au existat grupuri politice a căror mentalitate și conduită erau moderne. Această modernitate era diferită de cultura experienței fondată pe o dinamică a economiei interne, dar nu se poate vorbi de „eroare strategică” în definirea schimbării sociale și a progresului economic în termenii occidentalizării culturale (Barbu, 2005, 29). Valorile moderne culturale erau singurele valori care puteau să funcționeze într-o societate cu o viață rurală puternică fiindcă alte valori, caracteristice unei societăți cu modernitate organică, nu-și găseau un corespondent în realitatea românească. Valorile culturale au fost un argument puternic în edificarea statului național și astfel se explică de ce drepturile politice ale cetățenilor au fost subordonate problemelor naționale, apartenența la o națiune devenind un substitut al cetățeniei, fapt explicabil prin modul de constituire a națiunii române moderne. Ca să fie oferite drepturi similare cu acelea din democrațiile moderne era necesară, înainte de toate, existența cadrului național. Formarea națiunilor a cunoscut modalități diferite în Europa,

modelul occidental și modelul răsăritean de constituire a entităților naționale (Smith, 1991). În Occident, națiunea este forma de organizare a unei comunități: teritoriu istoric, comunitatea legalo-politică, egalitatea membrilor, ideologie și cultură civică comună, elemente vitale pentru existența unei națiuni, plus **tradiție** democratică temeinică, de lungă durată.

Modelul nonoccidental este gândit ca un model *etic*, deoarece în definierea națiunii esențiale sunt comunitatea de origine și cultura autohtonă. În timp ce în Occident se susține că un individ a aparținut unei națiuni, dar el poate să aleagă cărei națiuni să-i aparțină, în spațiul nonoccidental nu s-ar accepta o asemenea opțiune.

În spațiul est-european națiunea este văzută ca o superfamilie fictivă, iar membrii săi acordă interes puternic originii și genealogiilor. În modelul etnic, similar locului legii din modelul occidental îi corespunde cultura vernaculară, în special limba și obiceiurile.

În acest fel se explică rolul proeminent jucat de lexicografi, filologi și folcloriști în afirmarea ideilor naționale. Ei au reușit să cristalizeze și să întărească ideea de națiune la majoritatea membrilor unei societăți. Așadar, legături comune străvechi, participare populară, limbi vernaculare, obiceiuri și tradiții sunt elemente ale concepției etnice despre națiune.

În scopul susținerii noilor procese, caracteristice societății moderne – democrația, cetățenia, libertatea, competiția politică, diversitatea ideologică, secularizarea –, capitalismul creează noi forme de guvernare întruchipate de statul național bazat pe organizare birocratică a instituțiilor sale. Fără un stat național nu se putea face schimbarea în societățile modernizate mai târziu. În acest context apar și limitele. Pentru a democratiza societatea și a dezvolta economia au fost necesare structuri statale. În mod logic, statul național ar trebui să protejeze clasele majoritare, or, de fapt statul național a acționat mai mult pentru a crea clase ale statului modern, burghezia în primul rând, iar nu pentru a da soluții la problemele agriculturii, satului și țărănimii. Statul român modern a acționat, aparent

paradoxal, împotriva grupurilor sociale majoritare, dar a susținut eforturile grupurilor sociale minoritare interesate de crearea unei civilizații și culturi moderne. Cu sacrificiile imense făcute de stat pentru crearea unei burghezii românești urbane și parazitare s-ar fi putut gândi și un program de instruire a țărănimii – așa cum a procedat S. Haret – și astfel s-ar fi putut crea burghezia rurală, clasă ce ar fi propulsat un capitalism concordant cu interesele și trebuințele reale ale societății. În acest fel, statul ar fi avut o susținere puternică din partea unei burghezii legitime.

Statul român a acordat prioritate construcției naționale, iar problemele legate de dezvoltarea economică și socială au fost amânate sau subordonate chestiunii naționale. Esențială rămânea conturarea unei identități naționale în contextul dependenței de marile imperii. Aceeași situație a fost și în perioada comunistă, când s-a urmărit autonomia țării față de imperiul sovietic.

În societățile pe cale de modernizare statul național a fost creat în contextul unei economii precare, deci o evoluție diferită de dezvoltarea în spațiul occidental. Intervenția statului în procesele de dezvoltare din societățile ce se modernizează nu se produce în același mod cum a acționat statul din țările occidentale în primele faze ale modernizării, în crearea infrastructurii economice: „La început puterea statelor europene occidentale s-a întemeiat pe dezvoltarea lor economică... Mai târziu, efortul de a construi structuri statale puternice, devine baza pentru creșterea economică” (Chirot, 1989, 11).

Modernitatea tendențială este un efect direct al mijloacelor folosite de statul român în modernizarea societății. Modernizarea întreprinsă de stat este una din notele definitorii ale modernizării tendențiale, dar și o consecință corelativă a acesteia. Diferența stă în faptul că în Occident statul a acționat cu sprijinul direct al noii clase, burghezia, deținătoarea pârgiilor economiei capitaliste, pe când în România statul a adoptat structuri politico-juridice prin preluarea lor din spațiul occidental, și nu ca o cerință pornită

și afirmată constant din partea unor grupuri social reprezentative. În Occident, modernitatea s-a produs de jos, adică a fost realizată de societatea însăși, în timp ce în România ea a fost impusă de stat prin structurile sale instituționale. În Occident, statul și societatea au produs împreună transformările moderne, în România statul a impus instituții moderne prin care apoi a creat societatea modernă. Raționalitatea de tip capitalist se impune lent din cauza acțiunii instituțiilor statului. Adoptarea instituțiilor moderne a fost un mijloc pentru satisfacerea intereselor anumitor grupuri sociale minoritare, și nu un scop al întregului organism social. Statul s-a folosit de instituții moderne în rezolvarea unor urgențe, precum câștigarea și recunoașterea independenței țării, unirea tuturor românilor. Nevoile reale de modernizare au fost amânate pentru viitor, fiindcă acțiunea statului român în acest sens a fost întotdeauna limitată. Spre deosebire de statul din țările consolidate economic și social, în societățile nonoccidentale statul a fost și este mult mai autoritar, dar același stat din zona nonoccidentală este mai slab în relațiile cu statele modernizate.

Dezvoltarea economică mai scăzută nu a împiedicat statul român să sprijine modernizarea prin crearea sau susținerea de instituții moderne: școală, armată, justiție, parlament, partide politice. Aceste instituții au pus bazele noii identități, cea românească. Simptomatice rămân reformele învățământului din 1864, 1898, 1924 care au impulsivat dezvoltarea școlii care, la rândul-i, a promovat și susținut valorile modernității.

Se cuvine a face diferența dintre modernizarea socială și cea politică. Prima înseamnă urbanizare, instruire, industrializare, mijloace de comunicare. Modernizarea politică, la rândul-i, cuprinde democrație, transfer pașnic al puterii, pe cale democratică și nu prin forță, alegeri libere și corecte, instituții politice durabile, stabilitate, diferențiere structurală, modele de dezvoltare, integrare națională. Deși modernă politic, societatea cunoaște multe decalaje, contradicții și discrepanțe din cauză că statul a avut la dispoziție resurse

limitate, iar actorii sociali români nu au putut accede la resurse externe decât în măsură insuficientă. Statul a controlat și controlează încă orice act privind alocarea de resurse. Statul român este lipsit de forța propriei economii și producții, el devenind, în realitate, unul dintre consumatorii principali ai resurselor. Astăzi statul român administrează doar o agricultură subdezvoltată și servicii publice precare. Fabrici și combinatele industriale, care transformaseră viața a numeroase târguri sau localități rurale, au dispărut. Marile sectoare ale economiei au fost transferate în proprietatea unor organizații străine. Peisajul unor așezări dezindustrializate este presărat cu ruine și arată ca și cum ele ar fi fost ținta unui război. Să amintim și de satele transformate, artificial, în centre urbane fără ca ele să aibă un minimum de condiții urbane, dar acest act a satisfăcut cerințe ale unor grupuri birocratice.

Sistemul birocratic românesc se distinge printr-o structură rigidă care nu permite o mobilitate socială reală a funcționarilor, o implicare motivată profesional și financiar în exercitarea atribuțiilor. Acesta ar fi un motiv fundamental al ineficienței birocrăției românești. Toate acestea se întâmplă din cauza contradicției dintre aparatul birocratic bugetar cerut de diversitatea instituțiilor moderne și capacitatea reală a statului de a susține financiar și economic acest aparat. Este simptomatic că orice nouă guvernare adoptă printre primele măsuri decizii de reducere a aparatului administrativ, pentru ca pe parcurs să se revină sau chiar să fie depășit numărul inițial de funcționari.

Concluzii

Societatea românească cunoaște de aproape 200 de ani procesul modernizării în ritm lent și inegal după anul 1859, impus atât de necesități interne, cât și de provocări ale spiritului veacului. Românii au acționat pentru o dezvoltare modernă prin edificarea organismului politico-juridic necesar în atingerea unor obiective strategice esențiale: câștigarea independenței și unirea tuturor românilor în aceleași

structuri statale. Procesele de modernizare interne s-au orientat, la începutul fiecărei etape de tranziție, de la regimurile vechi la cele noi, către schimbarea profundă a vechilor instituții, dar acțiunile concrete de modernizare s-au realizat, din diferite cauze, prin adoptarea legilor și imitarea instituțiilor occidentale, în lipsa unui proiect de cunoaștere și evaluare critică a situațiilor specifice din societatea românească.

În aceste împrejurări, modernitatea a avut un trend specific, ea fiind o modernitate tendențială. Aceasta se referă la acțiunile și ideile despre modernizare derulate în societatea românească, acțiuni și idei care rămân *parțiale și nefinalizate*. Modernitatea este mai mult o aspirație, un țel de atins, dar niciodată pe deplin realizat.

Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. Ea este o modernitate mozaică, nestructurată sub o formă dominantă clară. Modernitatea tendențială este contemporană cu modernitatea reflexivă occidentală. Modernitatea românească este predominant tendențială deoarece are prea multe particularități și mult mai puține convergențe cu modernitatea occidentală contemporană.

Societatea românească se află astăzi într-o altă poziție geopolitică datorită integrării în structurile euro-atlantice și, din acest unghi, ea este scutită de amenințările față de propria securitate. Împrejurările de ființare a modernității tendențiale vor continua până când va avea loc un proces amplu și profund de europeanizare a tuturor structurilor sociale, datorită influenței directe și indirecte a deciziilor și instituțiilor UE asupra actorilor sociali și instituțiilor interne.

Notă

1. Datele prezentate în acest articol sunt rezultate obținute în prima etapă (2009) a grantului de cercetare CNCIS nr. 1033 „Construcția mediatică a europeanizării ca problemă publică în contextul integrării europene a societății românești”.

Bibliografie

- Alexander, J. (1994) Modern, anti, post and neo: how social theories have tried to understand the “New World” of “Our Time”, in *Zeitschrift für Soziologie*, 23, 165-197.
- Balandier, G. (1985) *Le détournement. Pouvoir et modernité*. Paris: Fayard.
- Barbu, D. (2005) *Politica pentru barbari*. București: Editura Nemira.
- Bădescu, I. (2004) Dezvoltare și subdezvoltare. Contribuții la critica sociologiei tranziției. *Sociologie Românească*, II, 3, 108-128.
- Bauman, Z. (2000) *Modernitatea lichidă*. (trad. de Grad D.), Filipeștii de Pădure: Editura Antet.
- Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U., Bonss, W., Lau, Ch. (2003) The theory of reflexive modernization. Problematic, hypotheses and research programme. *Theory, Culture & Society*, 20, 2, 1-33.
- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
- Chirot, D. (ed.) (1989) *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*. Berkeley: University of California Press.
- Cunha, M.P., Clegg, S.R., Rego, A. (2008) *The Institutions of Archaic Post-Modernity and Their Organizational and Managerial Consequences: The Case of Portugal*. Universidade Nova de Lisboa, Faculdade de Economia. FEUNL Working Paper Series, 528 <http://fesrvsd.fe.unl.pt/WPFEUNL/WP2008/wp528> accesat 6 mai 2009.
- Delanty, G. (2003) The making of a postwestern europe: A civilizational analysis. *Thesis Eleven*, 72, February, 8-25.
- Domingues, J.M. (2009) Global modernization, “coloniality” and a critical sociology for contemporary latin America. *Theory, Culture & Society*, 26, 1, 112-133.
- Dirlik, A. (2003) Global modernity. Modernity in an age of global capitalism. *European Journal of Social Theory*, 6, 3, 275-292.
- Dussel, E. (2000) Europe, modernity, and eurocentrism. *Nepantla: Views from South*, 1, 3, 465-478.
- Eisenstadt, S.N. (2000) Multiple modernities. *Daedalus*; Winter, 129, 1-29.
- Geană, Gh. (2000) Nichtorganische Entwicklung, Eigentumsform und die moralische Krise in

- Rumänien nach 1989. În Anneli Ute Gabanyi & Anton Sterbling. (hrsg.), *Sozialstruktureller Wandel, soziale Probleme und soziale Sicherung in Südosteuropa*. München : Südosteuropa Gesellschaft, 191-204.
- Georgescu, V. (1992) *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. București : Editura Humanitas.
- Giddens, A. (1990) *The Consequence of Modernity*. London : Macmillan Publisher.
- Gros, D. (2009) Collapse in Eastern Europe? The rationale for a European financial stability. <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3138>. 25 February 2009.
- Habermas, J. (2000) *Discursul filosofic al modernității. 12 prelegeri*. Traducere G.V. Lepădatu, I. Zamfir, M. Stan, studiu introductiv de A. Marga, București : Editura ALL.
- Habermas, J. (2005) *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*. Traducere și notă bibliografică de J. Ianoși, București : Editura Comunicare.ro.
- Inglehart, R. (2000) Globalization and post-modern values. *The Washington Quarterly*. 23, 1, Winter, 215-228.
- Inglehart, R. & Baker W.E. (2000) Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*. 65, February, 19-51.
- Jucan, M. (2004) Trăsături ale tranziției culturale românești. Observații privind reconstrucția societății civile și existența unui model cultural identitar. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 9, Winter, 4-18.
- Kitschelt, H. (1995) Formation of party cleavages in post-communist democracies. *Party Politics*. 1, 447-472.
- Larionescu, M. (2004) Controverse teoretice asupra dezvoltării sociale : puncte de vedere în sociologia românească. *Sociologie Românească*. II, 3, 129-144.
- Lee, R.L.M. (2008) In search of second modernity : reinterpreting reflexive modernization in the context of multiple modernities. *Social Science Information*. 47, 1, 55-69.
- Love, J. (2002) *Făurirea lumii a treia : teorii și teoreticieni ai subdezvoltării în România și Brazilia*. Cuvânt înainte de I. Iliescu ; prefață de Moscardo J. ; ediție îngrijită de Aligică D.P. București : Editura Univers.
- Manoleli, D.G. (coord.), Giurcă, D., Chivu, L., Câmpeanu, V. (2004) *Ierarhizarea priorităților de dezvoltare agricolă și rurală în România. Influențele noii reforme a Politicii Agricole Comunitare*. București : Institutul European din România.
- Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc*. Iași : Editura Polirom.
- Pick, D. & Dayaram, K. (2006) Globalisation, reflexive modernisation, and development : the case of India. *Society and Business Review*. 1, 2, 171-183.
- Putnam, R.D. (1993) *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton : Princeton University Press.
- Sandu, D. (2009) Lumi sociale de vârstă și rezidență în Uniunea Europeană. *Sociologie Românească*. II, 2, 3-26
- Schifirneț, C. (1996) *Civilizație modernă și națiune*. București : Editura Didactică și Pedagogică.
- Schifirneț, C. (2007) *Formele fără fond, un brand românesc*. București : Editura Comunicare.ro.
- Schifirneț, C. (2007a) From Romanian indigenous modernization to europeanization. În *Proceedings of the Globalization and Policies of Development. International Conference 2007*. International Conference May 17-19 2007, Bucharest, Romania, București : Editura Comunicare.ro, 133-138.
- Schifirneț, C. (2007b) Spațiu public național, spațiu public european. *Sociologie românească*. V, 4, 33-47.
- Schifirneț, C. (2008a) Mass-media și modernitatea tendențială în procesul tranziției de la societatea națională la Comunitatea europeană. *Revista română de comunicare și relații publice*. 14, 149-160.
- Schifirneț, C. (2008b) Tendentious modernity and innovation. In : A. Bârgăoanu, R. Pricopie (eds.). *Education, Research and Innovation*, București : Editura Comunicare.ro, 385-390.
- Schifirneț, C. (2008c) Modernitatea tendențială și evoluția satului românesc. În *70 de ani de la cercetarea sociologică a comunei Bogați*. Ediție îngrijită de Constantinescu C., Pitești : Editura Universității din Pitești, 126-132.
- Schifirneț, C. (2009) The mass media and tententious modernity in the transition process from national society to european community. *Civitas-Revista de Ciências Socialisa*. 9, 1, 50-64.
- Schifirneț, C. (2009b) Europenizarea responsabilității sociale corporative într-o societate

- a modernității tendențiale. *Revista Inovația Socială* 2/2009. (iulie-decembrie), 68-79
<http://www.inovatiiasociala.ro/index.php/jurnal/article/view/42>.
- Schifirneț, C. (2009c) Identitatea românească în contextul modernității tendențiale. În curs de apariție. *Revista Română de Sociologie*. 5-6.
- Smith, A. S. (1991) *National Identity*. London : Penguin Books.
- Străth, B., Triandafyllidou, A. (coord.). (2003) *Representations of Europe and the Nation in Current and Prospective Member-States : Media, Elites and Civil Society*. The Collective State of the Art and Historical Reports. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
- The Gallup Organization. Romania. (2006) *Capitalismul în mentalitățile românilor. Studiu privind percepția și asumarea valorilor capitaliste în România*. București : Fundația Horia Rusu.
- Vlăsceanu, L. (2007) *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași : Editura Polirom.
- Wallerstein, I. (1992) *Sistemul mondial modern. agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*. Volumul I, traducere de Dorel Abraham, I. Bădescu și M. Ghibernea. București : Editura Meridiane.
- Zamfir, C. (2004) *O analiză critică a tranziției*. Iași : Editura Polirom.

Primit la redacție : august 2009